

OMÓWIENIA I RECENZJE

Pamiętajmy o regionie. Wybór źródeł dla szkół podstawowych z zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, wybór i opracowanie D. Chyła, K. Klapka, ISBN: 978-83-970322-4-8, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2025, ss. 104

Publikacja *Pamiętajmy o regionie. Wybór źródeł historycznych dla szkół podstawowych z zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy* wpisuje się w nurt wydawnictw edukacyjnych przygotowywanych przez instytucje pamięci¹. Ich wspólnym celem jest popularyzacja źródeł historycznych oraz wspieranie nauczycieli w prowadzeniu zajęć z wykorzystaniem archiwaliów. Różnią się one zakresem tematycznym i sposobem opracowania, jednak wszystkie zmierzają do zwiększenia obecności źródeł archiwalnych w edukacji historycznej. Sam wybór źródeł historycznych przeznaczonych dla uczniów szkół podstawowych powinien obejmować różnorodne materiały, dostosowane do wieku i możliwości poznawczych odbiorców. Szczególne znaczenie przypisuje się źródłom regionalnym, które ułatwiają poznawanie historii lokalnej i wzmacniają związek uczniów z miejscem zamieszkania, a jednocześnie pozwalają na zrozumienie procesów historycznych i dziejów ogólnych². Ponadto w procesie dydaktycznym zaleca się wykorzystywanie zróżnicowanych kategorii źródeł: pisanych, ikonograficznych, ustnych i materialnych. Ich przykładami są nie tylko przedmioty codziennego użytku, ale też gromadzone w archiwach dokumenty, fotografie, mapy, kroniki, pamiętniki, a także

¹ Zob. np. serię „Teki edukacyjne” przygotowywaną przez Biuro Edukacji Narodowej Instytutu Pamięci Narodowej: ibidem, Teki edukacyjne, <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/materialy-edukacyjne> [dostęp: 21.07.2026]; zob. też materiały edukacyjne przygotowywane przez Muzeum Historii Polski: ibidem, Wiedza on-line, <https://muzhp.pl/wiedza-on-line> [dostęp: 21.07.2026].

² Zob. H. Mazur, *Archiwistyka, archiwa i archiwalia w wybranych współczesnych podręcznikach do nauczania historii*, „Res Historica” 2021, nr 52, s. 607–626, <http://dx.doi.org/10.17951/rh.2021.52.607-626>; zob. też: D. Konieczka-Śliwińska, *Od podręcznika drukowanego do elektronicznego. Koncepcja dydaktyczna szkolnego podręcznika historii w Polsce i próby jej modernizacji w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku*, „Klio – Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2012, nr 21(2), s. 77–92, <https://doi.org/10.12775/KLIO.2012.021>.

wywiady³. Dobór materiałów powinien uwzględniać etap rozwoju uczniów oraz opierać się na metodzie regresywnej, polegającej na wychodzeniu od doświadczeń współczesnych i najbliższego otoczenia ucznia, w tym historii własnej rodziny i regionu, a następnie stopniowym przechodzeniu do zagadnień z dalszej przeszłości⁴. W recenzowanej publikacji autorstwa pracowników Archiwum Państwowego (dalej: AP) w Bydgoszczy, Dariusza Chyły i Krzysztofa Klapki – osób ze znacznym dorobkiem w zakresie działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej archiwów, zasady te znalazły zastosowanie. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że wydanie i promocja publikacji *Pamiętajmy o regionie. Wybór źródeł dla szkół podstawowych z zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy* zbiegły się z wejściem w życie rozporządzenia ministra edukacji z dnia 11 marca 2026 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego⁵, wprowadzającego istotne zmiany w nauczaniu historii. Obejmują one odchodzenie od modelu opartego przede wszystkim na pamięciowym opanowywaniu faktów i dat do modelu kładącego większy nacisk na rozwijanie umiejętności analizy, interpretacji oraz krytycznego myślenia. Dodatkowego znaczenia nabiera w procesie nauczania historii praca ze źródłami historycznymi, mapami oraz różnorodnymi tekstami kultury, a także rozwijanie umiejętności dyskusji, formułowania ocen oraz odnoszenia wydarzeń historycznych do współczesności i historii własnego regionu. Nowa podstawa programowa zachowuje chronologiczny układ treści nauczania oraz propedeutyczny charakter edukacji historycznej w klasie IV, jednocześnie zwiększając zakres historii najnowszej i wyraźniej określając minimalne wymagania dotyczące wiedzy uczniów. Istotną zmianą jest również silniejsze wyeksponowanie historii regionalnej

³ Zob. *Metodyka nauczania historii w szkole podstawowej*, red. C. Majorek, Warszawa 1988; M. Giermakowski, *Źródła historyczne w edukacji szkolnej*, Lublin 1999; A. Zielecki, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007; E. Choraży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008.

⁴ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej (załącznik nr 2 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej dotyczący edukacji wczesnoszkolnej i przedmiotów humanistycznych), zob. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017, poz. 356).

⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 11 marca 2026 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym (Dz.U. 2026, poz. 378).

i lokalnej oraz ukazywanie dziejów Polski na tle historii powszechnej. Zmiany te będą obowiązywały w klasach IV szkół podstawowych od 1 września 2026 r., natomiast w szkołach ponadpodstawowych zostaną wdrożone od września 2027 r.⁶ W tym kontekście recenzowana publikacja okazuje się szczególnie aktualna i dobrze wpisuje się w nowe założenia dydaktyki historii. Przede wszystkim jednak jej konstrukcja, oparta na wykorzystaniu materiałów archiwalnych, sprzyja rozwijaniu kompetencji wskazanych w nowej podstawie programowej. Jednocześnie wyraźne zaakcentowanie historii regionalnej oraz wykorzystanie źródeł z zasobu AP w Bydgoszczy odpowiada rosnącej roli edukacji lokalnej w szkolnym nauczaniu historii. Można zatem uznać, że publikacja nie tylko zachowuje wartość edukacyjną, lecz także jest zbieżna z kierunkiem zmian w polskiej edukacji historycznej.

Publikacja ma przejrzystą i logiczną strukturę, podporządkowaną przede wszystkim celom dydaktycznym. Otwiera ją spis treści, pełniący jednocześnie funkcję wykazu działów historycznych i tematów opracowanych w książce. Układ ten został dostosowany do podstawy programowej nauczania historii w szkołach podstawowych, co może ułatwiać nauczycielom wykorzystanie publikacji podczas planowania i prowadzenia zajęć.

Zasadniczą część opracowania stanowią kolejne działy historyczne, w obrębie których omówiono poszczególne zagadnienia. Kolejne tematy zawierają krótki komentarz wprowadzający oraz dobór źródeł archiwalnych z zasobu AP w Bydgoszczy. Każde źródło zostało zaprezentowane w postaci kopii fotografii, opatrzonej numerem ilustracji, tytułem jednostki archiwalnej oraz jej sygnaturą. Na końcu książki zamieszczono spis fotografii oraz tłumaczenia czterech opublikowanych w publikacji dokumentów, które w oryginale zostały sporządzone w języku niemieckim. Takie rozwiązanie zwiększa dostępność prezentowanych źródeł i pozwala na ich wykorzystanie również przez odbiorców nieznających języka oryginału. Całość cechuje spójny i przejrzysty układ.

Pewien niedosyt budzi brak odrębnego wykazu wykorzystanych jednostek archiwalnych, indeksów, zwłaszcza geograficznego, oraz wykazu skrótów. Choć publikacja ma przede wszystkim charakter edukacyjny, zamieszczenie takich elementów zwiększyłoby jej wartość użytkową. Wykaz źródeł uprościłby identyfikację i dalsze poszukiwania prezentowanych materiałów w zasobie AP w Bydgoszczy, natomiast wykaz skrótów i indeksy usprawniłyby korzystanie z publikacji

⁶ Nowa era, Razem przez reformę edukacji 2026, <https://www.nowaera.pl/zmiany-w-podstawach-programowych-2026-2027#historia> [dostęp: 10.07.2026].

zarówno nauczycielom, jak i badaczom zainteresowanym historią regionalną. Ponadto tego rodzaju narzędzia znacząco ułatwiłyby nauczycielom i uczniom wyszukiwanie informacji dotyczących konkretnych lokalizacji oraz pozwoliłyby szybciej odnaleźć źródła związane z określonym miejscem. Ich brak nie obniża zasadniczej wartości opracowania, jednak z użytkowego punktu widzenia należy go uznać za pewne ograniczenie.

Zastosowany format A4 oraz miękka okładka są trafnym wyborem dla wydawnictwa edukacyjnego – zapewniają dobrą czytelność reprodukcji materiałów archiwalnych i wygodę pracy ze źródłami. Projekt okładki, poprzez odpowiednio dobrane fotografie i elementy nawiązujące do Bydgoszczy oraz regionu kujawsko-pomorskiego: fragment spichrzy królewskich, zakole Brdy oraz graficzne nawiązanie do wzorów haftu kujawskiego i krajeńskiego, trafnie podkreśla historyczny oraz regionalny charakter publikacji.

Zawarty w książce wstęp spełnia swoją podstawową funkcję: wyjaśnia cel wydawnictwa, określa jego adresatów oraz uzasadnia potrzebę opracowania wyboru źródeł. Jest napisany poprawnym językiem, ma przejrzystą strukturę i konsekwentnie prowadzi czytelnika od przedstawienia założeń publikacji do omówienia jej zawartości. Dostrzegalna jest również świadomość aktualnych tendencji w edukacji regionalnej oraz popularyzacji zasobu archiwalnego. Autorzy trafnie identyfikują grupę odbiorców, nauczycieli i uczniów, oraz przekonująco wskazują edukacyjny potencjał materiałów archiwalnych. Już pierwszy akapit precyzuje, dla kogo publikacja jest przeznaczona i jakie cele ma realizować. Cennym elementem jest także wyraźne odróżnienie projektu od innych wydawnictw archiwów (dotychczas głównie publikowano propozycje scenariuszy zajęć i dostosowany do nich wybór źródeł⁷) oraz wskazanie jego powiązania z podstawą programową. Na szczególne podkreślenie zasługuje ponadto wyeksponowanie znaczenia edukacji regionalnej oraz zaakcentowanie wartości historii lokalnej jako punktu wyjścia do poznawania historii powszechnej i narodowej.

⁷ Zob. np. *Archiwum jako warsztat pracy nauczyciela historii. Scenariusze dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej*, red. T. Stachurska-Maj, V. Urbaniak, Warszawa 2010; *Bez korzeni nie zakwitniesz – Warszawa moją matką ojczyzną. Scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i liceum*, red. eaedem, Warszawa 2012; *Poznaję moje miasto – karty pracy dla nauczyciela do zajęć z dzieckiem*, Płock 2013; *Warszawski trudny czas, czyli stolica i jej mieszkańcy w świetle archiwaliów. Scenariusze i lekcje dla nauczycieli historii wszystkich etapów edukacyjnych*, red. eaedem, Warszawa 2015; *Kultura chrześcijańska w dziejach narodu. Materiały edukacyjne dla szkół*, oprac. J. Sowińska, A. Starczewska-Wojnar, Opole 2016.

Z perspektywy recenzji naukowej można jednak wskazać kilka słabszych elementów wstępu. Przede wszystkim tekst ma miejscami charakter bardziej deklaratywny niż argumentacyjny. Wiele stwierdzeń pozostaje niepopartych odwołaniami do literatury przedmiotu lub wyników badań. Dotyczy to m.in. tez o rosnącym zainteresowaniu historią lokalną czy o wieloletniej aktywności archiwów państwowych w zakresie edukacji historycznej. Wprowadzenie odniesień do literatury z zakresu edukacji regionalnej, dydaktyki historii, public history czy działalności edukacyjnej archiwów pozwoliłoby nadać tym twierdzeniom większą wiarygodność i osadzić je w szerszym kontekście naukowym. Miejscami tekst przybiera również ton promocyjny, bardziej charakterystyczny dla materiałów popularyzatorskich niż dla wstępu do wydawnictwa źródłowego. Jest to jednak zrozumiałe w tego typu publikacjach.

Największym brakiem jest niezamieszczenie informacji metodologicznych dotyczących doboru materiałów źródłowych. Autorzy nie wyjaśniają, według jakich kryteriów dokonano selekcji dokumentów, ile materiałów przeanalizowano, dlaczego wybrano właśnie te źródła, jakie typy dokumentów dominują ani jakie ramy chronologiczne przyjęto. Są to informacje istotne w przypadku każdego wyboru źródeł, gdyż pozwalają ocenić reprezentatywność zgromadzonego materiału oraz świadome decyzje redakcyjne. Stosunkowo niewiele miejsca poświęcono także charakterystyce samych archiwaliów. Czytelnik nie otrzymuje informacji o rodzaju wykorzystanych dokumentów, ich wartości źródłowej, stopniu zachowania ani o tym, czy były one wcześniej publikowane. Uzupełnienie tych elementów znacząco podniosłoby jego wartość, zachowując jednocześnie walory popularyzatorskie i dydaktyczne.

Publikację można by wzbogacić także o krótki poradnik dla nauczycieli i uczniów, umieszczony po wstępie lub w aneksie. Warto byłoby zamieścić w nim podstawowe informacje dotyczące terminologii archiwalnej, wyjaśniające takie pojęcia jak: zespół archiwalny, jednostka archiwalna, sygnatura czy pomoce archiwalne. Ułatwiłoby to odbiorcom prawidłowe rozumienie opisów zamieszczonych przy prezentowanych źródłach. Cennym uzupełnieniem byłyby również kluczowe informacje o sposobach korzystania z zasobu archiwalnego, w tym krótkie omówienie możliwości wyszukiwania materiałów za pośrednictwem serwisu „Szukaj w Archiwach”, a także wskazanie innych internetowych baz źródeł historycznych. W kontekście silnie akcentowanej przez autorów edukacji regionalnej warto byłoby ponadto przedstawić najważniejsze instytucje gromadzące archiwalia na terenie województwa kujawsko-pomorskiego, scharakteryzować

ogólnie ich zasób oraz wyjaśnić zasady korzystania z materiałów archiwalnych. Interesującym rozwiązaniem byłoby również zamieszczenie wykazu polecanych publikacji dotyczących historii regionu oraz wydawnictw edukacyjnych przygotowanych przez archiwa, w tym scenariuszy lekcji i materiałów dydaktycznych wykorzystujących źródła historyczne. Takie uzupełnienia nie tylko zwiększyłyby wartość informacyjną publikacji, lecz także skuteczniej zachęcałyby do samodzielnych poszukiwań historycznych oraz bezpośredniego kontaktu z zasobem archiwalnym. Dzięki temu publikacja mogłaby pełnić nie tylko funkcję wyboru źródeł, ale także swoistego przewodnika po świecie archiwów i pracy historyka.

Istotnym ułatwieniem dla czytelników byłoby zamieszczenie przy prezentowanych dokumentach ich odczytów oraz krótkich streszczeń treści. Sama reprodukcja materiału archiwalnego, choć niewątpliwie cenna z punktu widzenia kontaktu z autentycznym źródłem, może stanowić dla wielu nauczycieli i uczniów istotną barierę w samodzielnym korzystaniu z dokumentów, zwłaszcza w przypadku rękopisów. Transkrypcja tekstu źródłowego pozwoliłaby natomiast na pełniejsze wykorzystanie materiałów podczas zajęć, uprościłaby ich analizę i interpretację oraz zwiększyłaby prawdopodobieństwo, że nauczyciele będą sięgać po publikację jako praktyczne narzędzie dydaktyczne. Natomiast krótkie omówienie treści ułatwiałoby ich właściwe zrozumienie i interpretację, co jest szczególnie istotne dla młodszych odbiorców. W przypadku wydawnictwa adresowanego przede wszystkim do szkół podstawowych szczególnie istotne jest bowiem przełamanie bariery pierwszego kontaktu ze źródłem archiwalnym. Odczyt dokumentu nie zastępowałby pracy ze źródłem oryginalnym, lecz stanowiłby narzędzie wspierające jego analizę i pozwalające uczniom skupić się na treści oraz znaczeniu historycznym dokumentu.

Warto rozważyć także wzbogacenie publikacji o pytania do analizy źródeł, karty pracy, scenariusze zajęć oraz materiały cyfrowe, np. kody QR prowadzące do pełnych skanów dokumentów, dodatkowych materiałów dydaktycznych lub scenariuszy lekcji.

Recenzowana publikacja wpisuje się w nurt wydawnictw edukacyjnych, których celem jest popularyzacja zasobu archiwalnego oraz wspieranie nauczycieli w wykorzystaniu archiwalnych źródeł historycznych podczas zajęć szkolnych. Do najważniejszych atutów tego typu opracowań należy udostępnianie materiałów archiwalnych szerokiemu gronu odbiorców, popularyzacja historii regionalnej oraz dostosowanie treści do potrzeb edukacji szkolnej. Publikacje tego rodzaju wzbogacane są o komentarze do źródeł, pytania problemowe, propozycje

ćwiczeń czy materiały metodyczne, dzięki czemu stają się nie tylko wyborem źródeł, lecz także praktycznym narzędziem dydaktycznym. W dydaktyce historii coraz częściej postuluje się przekształcenie tradycyjnego wydawnictwa źródłowego w kompleksowy pakiet edukacyjny⁸. Współczesna publikacja nie powinna ograniczać się do reprodukcji dokumentów, ale oferować nauczycielowi zestaw narzędzi ułatwiających pracę ze źródłami, obejmujący komentarze metodyczne, pytania problemowe, propozycje zadań, materiały cyfrowe oraz dostęp do pełnych wersji dokumentów. Na tym tle publikację *Pamiętajmy o regionie. Wybór źródeł historycznych dla szkół podstawowych z zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy* należy ocenić wysoko. Jest to wartościowa i potrzebna inicjatywa popularyzująca zasób AP w Bydgoszczy oraz historię regionu. Jej kolejne wydania mogłyby stać się wzorcowym przykładem połączenia rzetelnego opracowania źródłowego z nowoczesnymi rozwiązaniami dydaktycznymi, wyznaczając kierunek rozwoju edukacyjnych wydawnictw archiwalnych.

Agnieszka Rosa

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu / Nicolaus Copernicus University in Torun (Poland)
arosa@umk.pl, ORCID 0000-0002-8560-1387

⁸ Zob. np. D. Konieczka-Śliwińska, *Pakiet edukacyjny w nauczaniu historii* [w:] *Multimedia w edukacji historycznej i społecznej*, red. J. Rulka, B. Tarnowska, Bydgoszcz 2002, s. 147–154; zob. też: M. Owsiak, *Pakiet edukacyjny – co to jest i jak wpływa na rozwój dzieci?*, <https://zssio.com.pl/pakiet-edukacyjny-co-to-jest-i-jak-wplywa-na-rozwoj-dzieci/> [dostęp: 16.07.2026]; Instytut Pamięci Narodowej (Archiwum), *Pakiet edukacyjny „Polski gen wolności”*, <https://archiwum.ipn.gov.pl/pl/historia-z-ipn/96912,Pakiet-edukacyjny-Polski-gen-wolnosci.html> [dostęp: 16.07.2026]; Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Pakiet edukacyjny „Rodzina Ulmów” – Chałupa Szylarów*, <https://ore.edu.pl/publikacje/pakiet-edukacyjny-rodzina-ulmow-chalupa-szylarow/> [dostęp: 21.07.2026]; Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Uruchomiliśmy nabór na szkolenia z wykorzystania zestawów edukacyjnych*, <https://ore.edu.pl/2025/03/uruchomilismy-nabor-na-szkolenia-z-wykorzystania-zestawow-edukacyjnych/> [dostęp: 21.07.2026].